

УНІВЕРСАЛЬНИЙ АЛГОРИТМ РОЗРАХУНКУ ІНТЕГРАЛЬНОГО РІВНЯННЯ ВОЛЬТЕРРИ ІІ РОДУ ІЗ ЗАСТОСУВАННЯМ ФОРМУЛ НЬЮТОНА-КОТЕСА

Ситник О.О., к.т.н.,

Кисельова Г.О.,

Кисельов В.Б.

Черкаський державний технологічний університет

Рассмотрен универсальный алгоритм численного решения интегрального уравнения Вольтерры II рода с использованием формул Ньютона-Котеса различной точности.

Ключевые слова: интегральное уравнение, тест, алгоритм, Matlab.

Вступ. Застосування інтегральних рівнянь є одним із найефективніших методів обчислення задач багатьох областей природничих наук, але розрахунок аналітичними методами можливий лише в деяких окремих випадках. Тому, для розрахунків інтегральних рівнянь використовують чисельні методи. Найбільш застосовуваними у розрахунках рівнянь Вольтерри II роду є квадратурні алгоритми, в основу яких покладені формули трапецій та прямокутників [1, 2, 3, 4]. Основними перевагами подібних алгоритмів є простота та універсальність, тобто можливість розраховувати інтегральні рівняння, як при рівномірному, так і при нерівномірному розташуванні вузлів.

Постановка проблеми. Формули трапецій та прямокутників мають невисоку точність (порядка $\hat{I}(h^2)$), що, в свою чергу, впливає на величину похибки квадратурних алгоритмів, які використовують подібні формули. Специфікою обчислень інтегральних рівнянь Вольтерри за допомогою квадратурних формул є необхідність використання для кожного наступного кроку результатів, які отримані при попередніх розрахунках, тому має місце накопичення похибки, яка може збільшуватися і при зменшенні кроку обчислень. Величина похибки також збільшується при збільшенні проміжку інтегрування, враховуючи це, виникає необхідність використання, при розрахунках інтегральних рівнянь чисельними методами, формул високої алгебраїчної точності [1].

Мета. Створити універсальний алгоритм розрахунку інтегрального рівняння Вольтерри II роду з використанням формул Ньютона-Котеса високої алгебраїчної точності.

Шляхи вирішення проблеми. Формули чисельного розрахунку інтегралів можна, умо-

The universal algorithm of numeral decision of Volterra's integral equations of the second kind with the use of Newton-Cotes' formula of different exactness is considered in the article.

Key words: integral equations, test, algorithm, Matlab.

вно, поділити на дві основні групи: формули з рівномірним розподілом вузлів інтегрування – формули Ньютона-Котеса; формули з нерівномірним розподілом вузлів інтегрування – формули Гауса. При однаковій кількості вузлів інтегрування формули Гауса мають більш високу точність завдяки більш раціональному розміщенню вузлів та компенсації похибки на різних проміжках інтегрування [4, 7], але переважна більшість моделей, в яких використовуються інтегральні рівняння (особливо, коли змінною величиною є час) вимагають розрахунку з постійним кроком при рівномірному розподілі вузлів інтегрування (розрахунок на рівномірних сітках). Для розрахунків з постійним кроком використовуються формули Ньютона-Котеса.

В основі квадратурних методів рішення інтегральних рівнянь лежить заміна інтегральних операторів кінцевими сумами із застосуванням квадратурних формул [1, 2, 3]. При чисельному розрахунку рівнянь Вольтерри II роду змінні межі інтегрування фіксуються, що дає можливість використовувати формули наближеного обчислення визначених інтегралів, які в загальному випадку мають вигляд

$$\int_a^b j(x) dx = \sum_{i=1}^n A_i \cdot j(x_i) + R[j],$$

де x_i – фіксовані абсциси проміжку $[a, b]$, або

вузли інтегрування;

A_i – чисельні коефіцієнти;

$R[j]$ – залишок (похибка квадратурної формули);

При розрахунку лінійного інтегрального рівняння Вольтерри II роду методом квадратур використовується вираз [1]:

$$y(x_i) - \int_a^{x_i} K(x_i, s) y(s) ds = f(x_i), \quad i = \overline{1, n},$$

де x_i – вузли інтегрування;

$K(x_i, s)$ – значення ядра інтегрального рівняння у вузлах інтегрування;

$f(x_i)$ – значення правої частини інтегрального рівняння у вузлах інтегрування;

$y(x_i)$ – значення шуканої функції у вузлах інтегрування.

Приймаючи значення x_i в якості вузлів квадратурної формули та замінюючи за її допомогою інтеграл кінцевою сумою, отримуємо систему:

$$y(x_i) - \sum_{j=1}^i A_j \cdot K(x_i, x_j) \cdot y(x_j) = f(x_i) + R_i[y],$$

де x_i – вузли інтегрування;

$K(x_i, x_j)$ – значення ядра інтегрального рівняння у вузлах інтегрування;

A_j – чисельні коефіцієнти;

$f(x_i)$ – значення правої частини інтегрального рівняння у вузлах інтегрування;

$R_i[y]$ – залишок (похибка квадратурної формули);

$y(x_i)$ – значення шуканої функції у вузлах інтегрування.

Нехтуючи величиною похибки $R_i[y]$ та приймаючи позначення

$$y(x_i) = y_i; \quad f(x_i) = f_i; \quad K(x_i, x_j) = K_{ij},$$

отримуємо систему лінійних алгебраїчних рівнянь, яка може бути приведена до вигляду

$$-\sum_{j=1}^{i-1} A_j \cdot K_{ij} \cdot y_j + (1 - A_i \cdot K_{ii}) \cdot y_i = f_i, \quad i = \overline{1, n},$$

звідки отримуємо рекурентну формулу [1, 2] для визначення y_i

$$y_i = \frac{f_i + \sum_{j=1}^{i-1} A_j \cdot K_{ij} \cdot y_j}{1 - A_i \cdot K_{ii}}, \quad i = \overline{1, n},$$

при умові

$$1 - A_i \cdot K_{ii} \neq 0.$$

Особливістю чисельних розрахунків інтегральних рівнянь за даною методикою є необхідність визначення y_i при будь-якому значенні $i = \overline{2, n}$, що не створює проблем при застосуванні формул трапецій та прямокутників, чим і обумовлене таке поширення даних методів, але при розрахунках з постійним кроком із застосуванням формул Ньютона-Котеса вищої

точності виникають труднощі, пов'язані з можливістю розраховувати значення інтегралів лише при i , значення яких залежать від кількості точок апроксимації застосовуваної формули. Так, для формули Сімпсона (трюхточкова апроксимація) розрахунок можливий лише при

$$i = 2 \cdot z + 1, \quad z = 1, 2, 3, \dots,$$

для формули Буля (чотирьохточкова апроксимація) – при

$$i = 3 \cdot z + 1, \quad z = 1, 2, 3, \dots,$$

або, в загальному випадку,

$$i = (m - 1) \cdot z + 1, \quad z = 1, 2, 3, \dots,$$

де m – кількість точок апроксимації застосованої формули. Тому використання формул Ньютона-Котеса вищої точності при розрахунках інтегральних рівнянь Вольтерри можливе лише при комбінації з іншими методами, або сумісному застосуванні формул різної точності, при цьому значення y_2 розраховується лише за формулами трапецій або прямокутників, значення y_3 – за формулою Сімпсона, і т.д.

Блок-схему алгоритму чисельного рішення рівняння Вольтерри II роду за формулами Ньютона-Котеса вищої точності зображено на рис. 1.

На першому етапі роботи даного алгоритму створюються файл-функції правої частини (fprav) та ядра (kern) інтегрального рівняння.

На другому етапі вводяться межі (a, b) та крок (h) інтегрування. На третьому етапі обчислюється кількість вузлів інтегрування

$$n = \frac{b - a}{h} + 1,$$

значення абсцис

$$x_i = a + (i - 1) \cdot h, \quad i = \overline{1, n}$$

та величини

$$\left. \begin{aligned} y_1 &= \text{fprav}(x_1), \\ y_2 &= \frac{\text{fprav}(x_2) + 0,5 \cdot h \cdot \text{kern}(x_2, x_1) \cdot y_1}{1 - 0,5 \cdot h \cdot \text{kern}(x_2, x_2)}, \end{aligned} \right\}$$

попередньо перевіривши умову

$$1 - 0,5 \cdot h \cdot \text{kern}(x_2, x_2) \neq 0$$

(якщо умова не виконується, подальший розрахунок припиняється), після чого величині i присвоюється значення $i = 2$.

На четвертому етапі перевіряється умова $i \geq n$,

при виконанні якої розрахунок завершується та відбувається виведення даних y_i та x_i .

На п'ятому етапі величині i присвоюється значення $i = i + 1$ та вводяться проміжні величини: $g = 0, \quad k = i, \quad t = 0$.

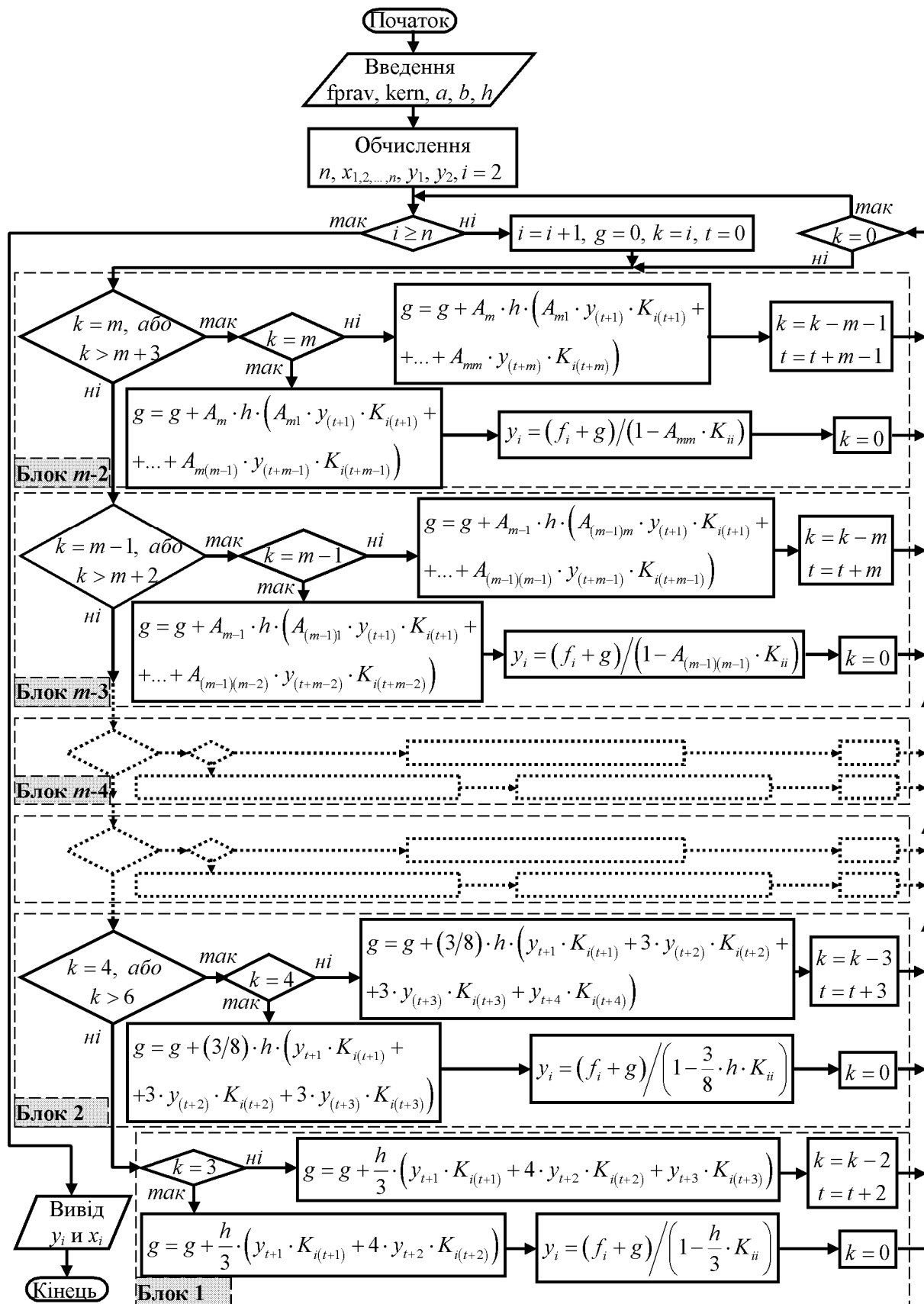

Рис. 1. Блок-схема квадратурного алгоритму чисельного рішення інтегрального рівняння Вольтерри II роду за формулами Ньютона-Котеса

На шостому етапі перевіряються умови

$$k = m, \text{ або } k > m + 3,$$

де m – кількість точок апроксимації застосованої формули. При невиконанні умов здійснюється перехід до сьомого етапу. При виконанні умови $k = m$ розраховуються величини

$$g = g + A_m \cdot h \cdot \left(A_{m1} \cdot y_{(t+1)} \cdot \text{kern}(x_i, x_{(t+1)}) + \dots + A_{m(m-1)} \cdot y_{(t+m-1)} \cdot \text{kern}(x_i, x_{(t+m-1)}) \right);$$

$$y_i = \frac{\text{fprav}(x_i) + g}{1 - A_{mm} \cdot \text{kern}(x_i, x_i)},$$

величині k присвоюється значення $k = 0$ та здійснюється перехід до восьмого етапу. При виконанні умови

$$k > m + 3,$$

розраховуються величини

$$g = g + A_m \cdot h \cdot \left(A_{m1} \cdot y_{(t+1)} \cdot \text{kern}(x_i, x_{(t+1)}) + \dots + A_{mm} \cdot y_{(t+m)} \cdot \text{kern}(x_i, x_{(t+m)}) \right),$$

величинам k та t присвоюються значення

$$k = k - m - 1;$$

$$t = t + m - 1;$$

та здійснюється перехід до восьмого етапу.

На сьомому етапі перевіряються умови

$$k = m - 1, \text{ або } k > m + 2.$$

При невиконанні умов здійснюється перехід до наступного етапу. При виконанні умови

$$k = m - 1,$$

розраховуються величини

$$g = g + A_{(m-1)} \cdot h \cdot \left(A_{(m-1)1} \cdot y_{(t+1)} \cdot \text{kern}(x_i, x_{(t+1)}) + \dots + A_{(m-1)(m-2)} \cdot y_{(t+m-2)} \cdot \text{kern}(x_i, x_{(t+m-2)}) \right);$$

$$y_i = \frac{\text{fprav}(x_i) + g}{1 - A_{(m-1)(m-1)} \cdot \text{kern}(x_i, x_i)},$$

величині k присвоюється значення $k = 0$ та здійснюється перехід до восьмого етапу. При виконанні умови

$$k > m + 2,$$

розраховуються величини

$$g = g + A_{(m-1)} \cdot h \cdot \left(A_{(m-1)1} \cdot y_{(t+1)} \cdot \text{kern}(x_i, x_{(t+1)}) + \dots + A_{(m-1)(m-1)} \cdot y_{(t+m-1)} \cdot \text{kern}(x_i, x_{(t+m-1)}) \right),$$

величинам k та t присвоюються значення

$$k = k - m - 2;$$

$$t = t + m - 2;$$

та здійснюється перехід до восьмого етапу.

Кількість таких перевірок відповідає кількості однотипних блоків алгоритму або величині $m - 2$ та закінчується перевіркою умови $k = 3$, при виконанні якої здійснюється розрахунок за трьохточковою формулою Сімпсона

$$g = g + \frac{h}{3} \cdot \left(y_{t+1} \cdot K_{i(t+1)} + 4 \cdot y_{t+2} \cdot K_{i(t+2)} \right);$$

$$y_i = (f_i + g) / \left(1 - \frac{h}{3} \cdot K_{ii} \right),$$

величині k присвоюється значення $k = 0$ та здійснюється перехід до восьмого етапу. При невиконанні умови розрахунок проводиться за формулою

$$g = g + \frac{h}{3} \cdot \left(y_{t+1} \cdot K_{i(t+1)} + 4 \cdot y_{t+2} \cdot K_{i(t+2)} + y_{t+3} \cdot K_{i(t+3)} \right),$$

величинам k та t присвоюються значення

$$k = k - 2;$$

$$t = t - 2;$$

та здійснюється перехід до восьмого етапу.

На восьмому етапі перевіряється умова $k = 0$, при виконанні якої здійснюється перехід до четвертого етапу. При невиконанні даної умови відбувається перехід до шостого етапу.

Отримані результати. Використовуючи отримані формули та розрахунковий алгоритм, в програмі MATLAB розроблено програми *voltr* (з використанням формули трапецій), аналогічну програмі *volts1* [1], та *voltnew* (з використанням формул Ньютона-Котеса різної точності), в основу якої покладено розроблений алгоритм від двох- до дев'ятиточкової формули Ньютона-Котеса.

Відмінність програми *voltr* від *volts1* полягає в тому, що в програмі *volts1* похибки обчислень Δu_i лише розраховуються за допомогою підпрограми *udu*, а в програмі *voltr* розраховані величини похибок Δu_i додаються до відповідних значень y_i (компенсація похибки), що дає змогу (якщо ядро інтегрального рівняння не має особливостей та вирази для розрахунку похибки є вірними) отримати більш точні значення інтегрального рівняння.

В програмі *voltnew* передбачена можливість вибору методу розрахунку від формули трапецій до дев'ятиточкової формули Ньютона-Котеса, що підвищує універсальність даного алгоритму та надає змогу відслідковувати зміну величини похибки від точності апроксимуючої формули.

Звертання до програми `voltr` аналогічне використуваному в [1] звертання до програми `volts1`. Основною відмінністю є необхідність задавати величину кроку, а не кількість вузлів інтегрування, що є більш зручним при застосуванні даного алгоритму в реальних розрахунках, але призводить до необхідності попереднього узгодження величини кроку та меж інтегрування.

$$[y_i, x_i] = \text{voltr}(\text{prav}, \text{kern}, a, b, h)$$

де y_i – рішення інтегрального рівняння;
 x_i – вузли інтегрування;
`prav` – права частина інтегрального рівняння;
`kern` – ядро інтегрального рівняння;
`a, b` – межі інтегрування;
`h` – крок інтегрування.

Звернення до програми `voltnew` аналогічне зверненню до програми `voltr`. Основною відмінністю є необхідність задавати метод інтегрування (кількість точок апроксимуючої формули).

$$[y_i, x_i] = \text{voltnew}(\text{prav}, \text{kern}, a, b, h, \text{met})$$

де y_i – рішення інтегрального рівняння;
 x_i – вузли інтегрування;
`prav` – права частина інтегрального рівняння;
`kern` – ядро інтегрального рівняння;
`a, b` – межі інтегрування;
`h` – крок інтегрування;
`met` – метод інтегрування (кількість точок апроксимуючої формули від „2” до „9”).

Тест програм. Для порівняння ефективності використання формул Ньютона-Котеса різної точності при розрахунках інтегральних рівнянь Вольтерри II роду розраховуємо за їх допомогою кілька прикладів [1], які мають точні рішення, та визначаємо похибку розрахунків. Наводимо ці приклади.

Приклад 1 (приклад 1.2 [1]):

$$y(x) - \int_0^x e^{x^2-s^2} y(s) ds = e^{x^2};$$

точне рішення:

$$y(x) = e^{x^2+x}.$$

Приклад 2 (приклад 1.11 [1]):

$$y(x) - \int_0^x (1 - (x-s) \cdot e^{2x}) y(s) ds = (1 - x \cdot e^{2x}) \cdot \cos 1 - e^{2x} \cdot \sin 1;$$

точне рішення:

$$y(x) = e^x \cdot [\cos(e^x) - e^x \cdot \sin(e^x)].$$

Абсолютна похибка розрахунків Δ_{abs} визначається як модуль різниці між точним значеннями інтегрального рівняння $y_m(x)$ та наближеними $y_i(x)$, розрахованими відповідним чисельним методом

$$\Delta_{abs} = |y_m(x) - y_i(x)|.$$

Отримані результати розрахунків прикладів 1 та 2 за програмами `voltr` (з використанням формули трапецій з компенсацією похибки) та `voltnew` (з використанням формул різної точності від формули трапецій до дев'ятиточкової формули Ньютона-Котеса) для максимальних значень $\max \Delta_{abs}$ похибки, при різних проміжках інтегрування та величинах кроку h , зведені в таблицю 1. Діаграми найбільш характерних випадків для програм `voltr` та `voltnew` представлені на рис. 2–5. Поведінку похибки Δ_{abs} та самої функції $y(x)$ на кінцях відповідних проміжків, де величина похибки є максимальною, для програм `voltr` та `voltnew` з використанням восьмиточкової формули Ньютона-Котеса, яка дає найбільш стабільні результати, зображено на рис. 6–9.

Таблиця 1

Максимальна величина похибки розрахунків рівнянь Вольтерри II роду для програм `voltr` та `voltnew` з використанням апроксимуючих формул Ньютона-Котеса для прикладів 1 та 2

№ п/п	№ прикладу	Межі інтегрування, $[a; b]$	Крок, h	К-сть точок апроксимації	Максимальна величина похибки розрахунку								
					Формула трапецій, <code>voltr</code>	Кількість точок апроксимації формули Ньютона-Котеса, <code>voltnew</code>							
						2	3	4	5	6	7	8	9
1	Приклад 1	[0; 2.5]	0.1	26	0.5002	13.18	1.042	0.075	0.074	0.068	0.075	0.069	0.071
2		[0; 2.5]	0.01	251	6.4e-4	0.132	1.3e-3	7.8e-6	7.5e-6	6.8e-6	8.0e-6	7.5e-6	8.5e-6
3		[0; 3.7]	0.01	371	5.3877	1100	9.158	0.05	0.043	0.039	0.045	0.043	0.048
4		[0; 3.7]	0.002	1851	0.0438	44.0	0.081	8.0e-5	6.8e-5	6.2e-5	7.3e-5	6.9e-5	7.9e-5
5		[0; 4.9]	0.002	2451	5.85+3	6e+6	1e+4	8.907	6.835	6.254	7.385	6.934	7.912
6	Приклад 2	[0; 2.5]	0.1	26	19.5449	37.96	14.90	8.175	17.7	10.41	16.66	10.27	12.76
7		[0; 2.5]	0.01	251	0.0385	0.29	0.051	1.1e-3	6.4e-4	5.4e-4	4.0e-4	5.5e-6	4.8e-6
8		[0; 3.7]	0.01	371	50.5127	137.0	61.4	4.647	6.497	6.168	4.934	0.207	0.363
9		[0; 3.7]	0.002	1851	0.3407	5.267	0.455	7.6e-3	3.2e-3	2.6e-3	1.8e-3	6.6e-6	9.8e-6
10		[0; 5.4]	0.002	2701	19053	28540	13609	1152	2143	1440	1401	935.3	939.5

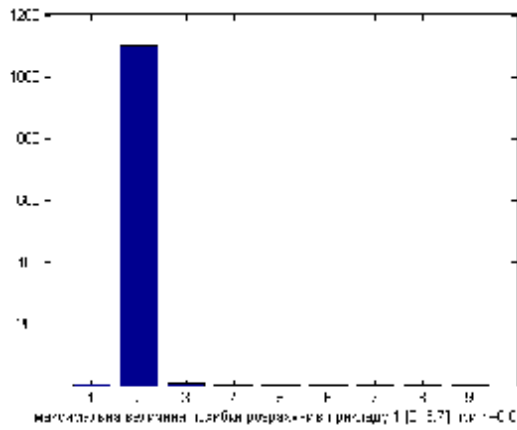

Рис. 2. Максимальна величина похибки розрахунків програм voltrr та voltnew з різною кількістю точок апроксимуючої формули від „2” до „9” для прикладу 1 [0, 3.7] при $h = 0.01$

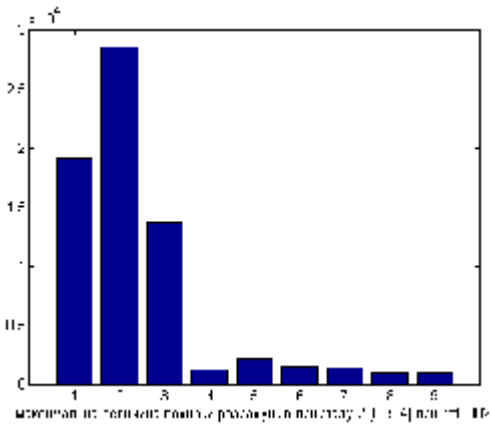

Рис. 5. Максимальна величина похибки розрахунків програм voltrr та voltnew з різною кількістю точок апроксимуючої формули від „2” до „9” для прикладу 1 [0, 5.4] при $h = 0.002$

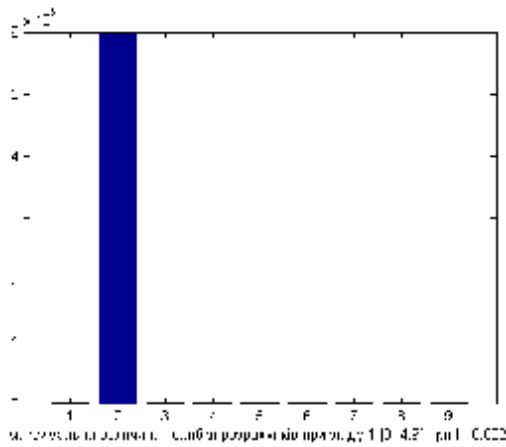

Рис. 3. Максимальна величина похибки розрахунків програм voltrr та voltnew з різною кількістю точок апроксимуючої формули від „2” до „9” для прикладу 1 [0, 4.9] при $h = 0.002$

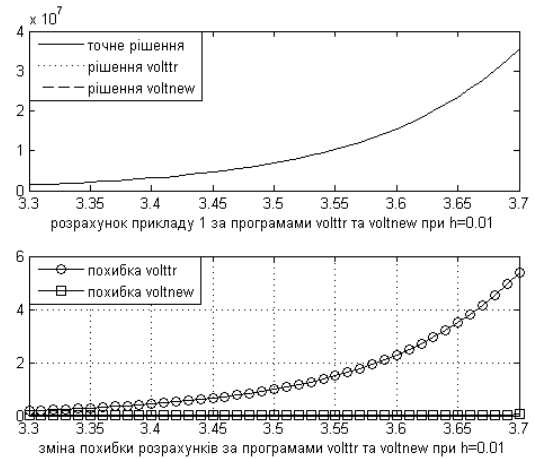

Рис. 6. Графік зміни величини похибки розрахунків програм voltrr та voltnew з восьмиточковою апроксимуючою формулою для прикладу 1 [0, 3.7] при $h = 0.01$

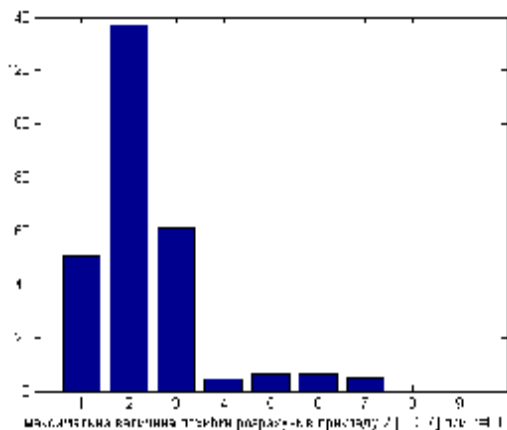

Рис. 4. Максимальна величина похибки розрахунків програм voltrr та voltnew з різною кількістю точок апроксимуючої формули від „2” до „9” для прикладу 2 [0, 3.7] при $h = 0.01$

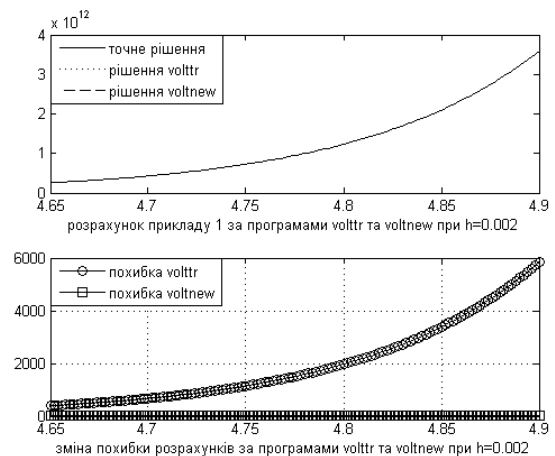
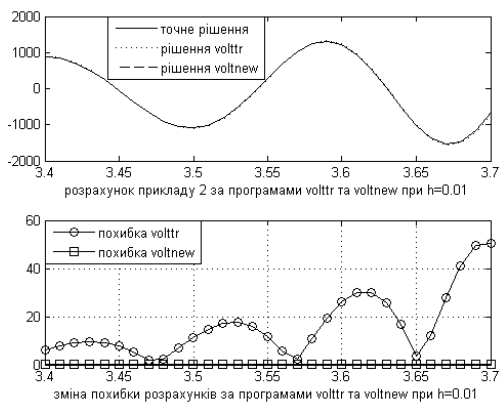

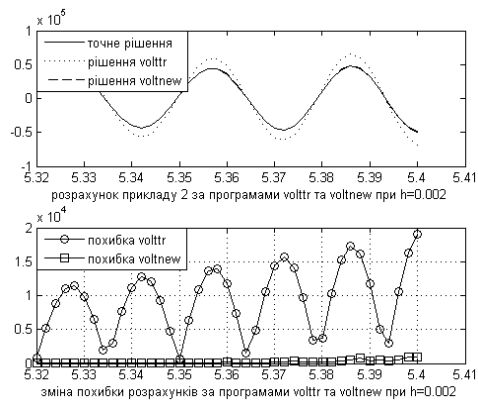
Рис. 7. Графік зміни величини похибки розрахунків програм voltrr та voltnew з восьмиточковою апроксимуючою формулою для прикладу 1 [0, 4.9] при $h = 0.002$

Рис. 8. Графік зміни величини похибки розрахунків програм volttr та voltnew з восьми-точковою апроксимуючою формулою для прикладу 2 [0, 3.7] при $h = 0.01$

Висновки. Результати порівняння найбільш характерних дослідів рис. 2-9 показують, що величина похибки розрахунків програми volttr для прикладу 1 на проміжку [0, 3,7] при $h = 0,01$ складає 5,3877, на проміжку [0, 4,9] при $h = 0,002$ – 5853, для прикладу 2 на проміжку [0, 3,7] при $h = 0,01$ – 50,5127, на проміжку [0, 5,4] при $h = 0,002$ – 19053, а для програми voltnew з використанням восьмиточкової формули Ньютона-Котеса для прикладу 1 на проміжку [0, 3,7] при $h = 0,01$ складає 0,043, на проміжку [0, 4,9] при $h = 0,002$ – 6,934, для прикладу 2 на проміжку [0, 3,7] при $h = 0,01$ – 0,207 на проміжку [0, 5,4] при $h = 0,002$ – 935,3. Таким чином можна зробити висновок, що програма voltnew з використанням восьмиточкової формули Ньютона-Котеса дає на декілька порядків точніші результати програми volttr, яка, в свою чергу, є більш точною за програму voltnew з використанням формули трапецій без компенсації похибки. Порядок похибки програми volttr фактично відповідає порядку похибки програми voltnew з використанням формули Сімпсона, але, враховуючи, що при розрахунках похибки програми volttr, для її компенсації, необхідно проводити додаткові обчислення, тому розрахунок за програмою voltnew потребує менше часу. Найбільш важливим в даному порівнянні є не величина похибки, а можливість розраховувати інтегральні рівняння на більшому проміжку при достатній точності.

Порівнюючи результати тестів, можна зробити висновок про високу стабільність та якість розрахунків, проведених за допомогою програми voltnew, в якій застосована восьмиточкова формула Ньютона-Котеса. Використання дев'ятиточкової формули практично не покращує отримані результати, що пов'язане з особливостями даного алгоритму та використаних прикладів. Аналіз даних, отриманих при розрахунках програмою volttr, в якій застосована формула трапецій з компенсацією похибки, та програмою voltnew з використанням формули трапецій без компенсації похибки, показує ефективність підпрограми *udy*, за допомогою якої розраховується похибка. Таким чином, програма

Рис. 9. Графік зміни величини похибки розрахунків програм volttr та voltnew з восьми-точковою апроксимуючою формулою для прикладу 2 [0, 5.4] при $h = 0.002$

ма volttr може бути застосована при розрахунках лінійних інтегральних рівнянь Вольтерри II роду при нерівномірному розподілі вузлів інтегрування. Застосування формул Ньютона-Котеса вищої точності дає можливість будувати алгоритми для розрахунків лінійних та нелінійних інтегральних рівнянь Вольтерри II роду чисельними методами, однак необхідно враховувати властивості ядра, правої частини та рішення даних рівнянь, а саме наявність вихідних відповідних порядків. Для складання програм розрахунку нелінійних рівнянь Вольтерри II роду за даним алгоритмом, найбільш ефективним є метод послідовних наближень.

ЛІТЕРАТУРА

1. Верлань А.Ф., Сизиков В.С. Интегральные уравнения: методы, алгоритмы, программы. – К.: Наукова думка, 1986. – 544 с.
2. Арушанян И.О. Численное решение интегральных уравнений методом квадратур. Практикум на ЭВМ. – М.: МГУ, 2002. – 72 с.
3. А.В. Манжиров, А.Д. Полянин. Методы решения интегральных уравнений: Справочник. – М.: Факториал, 1999. – 272 с.
4. Бахвалов Н.С., Жидков Н.П., Кобельков Г.М. Численные методы. – М.: Наука, 2003.
5. Шуп Т. Решение инженерных задач на ЭВМ. – М.: Наука, 1982. – 238 с.
6. Ю.Л. Клетков, А.Ю. Клетков, М.М. Шульц, MATLAB 7: программирование, численные методы. – С.-Пб.: БХВ-Петербург, 2005. – 752 с.
7. Алексеев Е.Р., Чеснокова О.В., Решение задач вычислительной математики в пакетах Mathcad 12, MATLAB 7, Maple 9. – М.: НТ Пресс, 2006. – 496 с.

Ситник О.О., професор, к.т.н., зав. кафедри електротехнічних систем Черкаського державного технологічного університету.

Кисельова Г.О., старший викладач кафедри електротехнічних систем Черкаського державного технологічного університету.

Кисельов В.Б., асистент кафедри електротехнічних систем Черкаського державного технологічного університету.